

Keşf-i Kadîmden Vaz’-ı Cedîde

İSLÂM BİLİM TARİHİ VE FELSEFESİ

F

Editörler

İbrahim ÖZCOŞAR

Ali KARAKAŞ

Mustafa ÖZTÜRK

Sıracettin ASLAN

DİVAN
Kitap

ISBN 978-605-4239-83-2
Yayınevi Sertifika Numarası - 14320

F

Keşf-i Kadımden Vaz'-ı Cedide İSLÂM BİLİM TARİHİ VE FELSEFESİ

Editörler

İbrahim ÖZCOŞAR
Ali KARAKAŞ
Mustafa ÖZTÜRK
Sıracettin ASLAN

Kapak Tasarımı ve İç Tasarım Divan Kitap

Baskı - Cilt

Step Ajans Matbaacılık Tanıtım ve Org. Ltd. Şti.
Göztepe Mah. İnönü Cad. No: 78
34200 Bağcılar/İstanbul
Tel: (212) 446 88 46

© DİVAN KİTAP

Bu kitabın tüm hakları "Editörler Kurulu"na aittir.
İzinsiz kopyalanması yasaktır, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.
Kitapta yer alan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

1. Baskı, Divan Kitap, 2019

Kayapınar Belediyesi

Kadim Akademi

İlim Yayma Cemiyeti

*Bu çalışma Kadim Akademi, Diyarbakır İlim Yayma Cemiyeti ve
Kayapınar Belediyesi'nin katkılarıyla hazırlanmıştır.*

DİVAN KİTAP

Tahtakale Mah. Ayçiçeği Sokak
Nu: 8/10 D: 6 Avcılar - İstanbul
Tel: (212) 803 40 42

www.divankitap.com.tr

divan@divankitap.com.tr, divankitap@gmail.com

DİVAN KİTAP, Divan Kitap Matbaacılık Basın Yayın
Dağıtım ve Ajans Hizmetleri Ltd. Şti. yayın markasıdır.

MÜTEAHHİRÜN DÖNEM İSLAM MEDENİYETİNDE BİR BİLİM MERKEZİ OLARAK OSMANLI MEDRESELERİ

F

Mirpenç Akşit
İğdır Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

Geleceğe ilişkin bir gayenin olması lazım ki geçmiş anlam kazansın. Yoksa geçmiş ya bir özlemdir ya da bir yükür. Tarih ancak geleceğe ilişkin projesi olan milletler için anlam kazanır.¹ Osmanlı 623 yıllık geçmişe sahip olan bir dönemi kapsamaktadır. Tek bir Osmanlı yoktur; kuruluş dönemi gelişme dönem ve duraklama dönemine baktığımızda zamansal ve coğrafik olarak farklı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı 623 yıllık bir geleneğe sahiptir. Bu gelenek tesadüfî olarak ortaya çıkmış ve tesadüfî olarak varlığını devam etmiştir diyemeyiz. Uzun soluklu büyük bir coğrafyanın çeşitli ırklar ve çeşitli bir dini yapıları bir arada tutması onun güçlü bir entelektüel arka planına sahip olduğunu göstermektedir. Osmanlı düşüncesinin arka planında; düşünme, bilme, inanma edimi ve estetiksel duruş vardır. Osmanlı bu entelektüel yapının sürekliliğini kurumlarla birlikte başarmıştır.

Osmanlıda camii inancı sağlar, medrese bilgiyi, tekke estetiği karşılamaktadır. Bu mozaik, Osmanlı insanın bütünlüğünü bir arada tutmuştur. Öte yandan Osmanlıda bu ilkenin teorik kısmı olarak kurucu unsur olan İslam inancı pratik olarak şahıslar üzerinde örneklendirilebilir. Sünnî İslâm düşüncesi alanında Fahrreddin er-Râzî'nin (öl.1210), olmak üzere Kadı Beydavî (ö.1292), Adudiddin el-İcî, Sa'deddin Taftazânî, Seyyid Şerif Cürcanî, Celâleddin Devvanî gibi bilginler felsefî terminoloji içinde yeni bir kelâm modeli geliştirmişlerdir.² Gazâlî sonrası dönemde, oluşan bu yeni düşünce akımları, Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemle-

¹ İhsan Fazlıoğlu, *Kayıp Halka*, Paparsense Yayınları, İstanbul 2015, s.264.

² Bekir Karlığa, *Bilim-Felsefe-Tarih, Hikmet*, Neşriyat, İstanbul 1991, Sayı:1, s. 290.

rine rastlamakta ve devletin kuruluş döneminin fikrî yapısı üzerinde etkili olmaktadır. Bu anlayış zamanla, Ferîdüddin-i Attar (ö.1233), Sadi-i Şirazî (ö.1291), Mevlânâ Celâleddin-i Rumî (ö.1273), Yunus Emre (ö.1321), Hacı Bektaş-ı Veli (ö.1337), Hacı Bayram Veli (ö.1430), Molla Cami (ö.1492) gibi düşünürler vasıtasıyla bir hayat felsefesi haline dönüştürülmüştür. Ayrıca Şehabeddin Sühreverdî (ö.1191), Muhyiddin İbnu'l-Arabî (ö.1240) ve Sadreddin Konevî (ö.1272) kanalıyla geliştirilmiş bulunan vahdet-i vücütçü anlayış, Osmanlı Devleti'nin yönetim mekanizmalarından medreselerine kadar hemen her alanında hâkim bir konuma gelmiştir.³

Öte yandan Osmanlı dönemi düşünürlerinden Sirâceddin el- Urmevî'nin (öl 1283) matematik, hukuk ve mantık gibi ilimlere yaklaşımı, İbn Sina'cı çizgide olacak şekilde onun düşünce kısmına denk gelmektedir. Mevlana Celaleddin-i Rumi (öl.1273), sufi ve estetik tarafını temsil etmektedir. Sadreddin Konevi (öl. 1274), işin irfan tarafını temsil etmektedir. Kutbeddin Şirazî (öl. 1310) ise bu arka planın matematik, astronomi vb. tarafını temsil etmektedir. Bu şahıslar üzerinden şekillenen paradigma aynı zamanda Osmanlı düşüncesinin kurucu unsurunu teşkil etmektedir. Öyle anlaşıyor ki Osmanlı döneminde medreseler varlık, bilgi ve değeri bir arada tutan kurumlardır. Nitekim Osmanlı devletinde medreseler ilmî, entelektüel, kültürel, tarihî, sosyal ve idârî anlamlarda İslâm medeniyeti ve düşüncesinin sürekliliğini sağlayan bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. Bu sürekliliğin en önemli taşıyıcılarından olan ilmî gelenek bağlamında da Anadolu, İran, Irak, Suriye, Mısır, Hicaz ve Endülüs gibi coğrafyalardan tevârüs ettiği büyük ilmî geleneği kendi potasında eriterek çok zengin bir senteze ulaşmıştır.

MEDRESELERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Medreselerin kaynağı ya da doğuşu hakkında çeşitli fikirler ileri sürülmüş olsa da kurumsal birer yapı olarak medreselerin ortaya çıkışı Büyük Selçuklu devletinin ünlü veziri Nizamu'l- Mülk'ün (ö.1092) çabalarıyla gerçekleşmiştir. Nizamu'l-Mülk, Sultan Alparslan'ın desteğiyle devletin maddi gücünü kullanarak

³ Karlığa, "Osmanlı Düşüncesinin Oluşumu", Yeni Türkiye, Osmanlı Özel Sayısı III, sayı: 33, Ankara 2000, s.291-292

Bağdat başta olmak üzere İsfahan, Belh, Merv, Nişabur, Basra ve Musul şehirlerinde Nizamiye medreselerinin kurulması için öncülük etmiştir.⁴ Medrese ülkenin ihtiyaç duyduğu kültürü veren ve gerekli personeli yetiştiren bir eğitim ve öğretim kuruluşudur.⁵ John Pedersen göre medreseler, öteden beri eğitim ve öğretim işlevi gören cami ve mescitlerin devamı niteliğinde ortaya çıkmış kurumlardır. Camiler ile medrese arasındaki temel fark, camilerin herkese açık ibadet yeri olması, medreselerin ise umuma açık olmamasıdır.⁶ Aynı zamanda medreseler, Daru'l-İlimlerin devamı olarak ortaya çıkmıştır. Abdul Latif Tıbawî'ye göre, genelde Daru'l-İlim olarak bilinen Daru'l-Hikme ve Beytu'l-Hikme gibi kütüphane amaçlı kurulan kurumların birçoğu vakıf hizmetleriyle desteklenmiş ve burada çalışanlara maaş bağlanmıştır.⁷ Medreseler, İslam dünyasında yegâne eğitim kurumları olmuştur. Osmanlılar, Selçuklulardan miras olarak aldıkları ilim ve kültür mirasından ve ayrıca hâkim oldukları geniş coğrafyadaki ilmi gelişmelerden yararlanarak, İslam dünyasının ilim ve kültür hayatına yeni bir dinamizm ve zenginlik katmıştır. İslam düşüncesi, medreselerin dinamik etkisi ile İslam ilim ve irfan geleneği XVI. yüzyılda zirveye çıkmıştır. Buna bağlı olarak İslam medeniyetinin eski merkezlerinin yanında yeni fetihlerle Bursa, İstanbul, Edirne, Üsküp ve Saraybosna gibi yeni kültür merkezlerinde bu gelenek devam etmiştir.⁸ Osmanlı medreseleri devletin kuruluşundan başlayıp 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar inişli çıkışlı bir seyir izlemekle beraber, ülkenin irfan, kültür, medeniyet ve sosyal hayatına doğrudan doğruya büyük hizmetleri olmuştur.⁹

Erken dönem Osmanlı medreselerinin vakfiyelerinin yazılış üslup ve usûllerine bakıldığında Selçuklu ve İlhanlı medrese vakfiyelerinden farklılık göstermelerini de Osmanlı medreselerinin İslâm medrese geleneğinin bir devamı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Osmanlı medreselerinin kuruluş ve gelişmesi

⁴İsmail Güven, "Türkiye Selçuklularında Medreseler", *A. O. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, c. 31. 1998. s. 126-121.

⁵Mahmut Karakaş, *Müsbet İlimde Müslüman Âlimler (Sekizinci Asırdan On sekizinci Asra Kadar)*, Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara 1991, s. 1289.

⁶John Pedersen, *Some Aspects of The History of The Madrasa, Islamic Culture*, 3, 1929, p. 533.

⁷A. L. Tibawi, "Origin And Character of al- Madrasah, *Bulletin of The School of Oriental And African Studies*, University of London, 1962, Vol. XXV. Part 2, p. 227

⁸Ahmet Turan Yüksel, *İslam Medeniyeti*, (Osmanlı Medeniyeti), Bilay, Yayınları, Ankara 2018, s. 334.

⁹Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Bilge Yayınları, İstanbul 2004, s.64

Anadolu Selçuklu ve İlhanlı idaresi altındaki kurulan medrese geleneğinin bir devamı olmakta, bu gelenek de Nizâmiye Medreselerine dayanmaktadır.¹⁰ Osmanlı medreselerin teşkilatlanmasını genel hatlarıyla görebilmek için hangi dönemlerde nasıl bir ivme kazandığının tespit edilmesi önem taşımaktadır. Bu sebeple Osmanlı medreseleri, kuruluşundan Fatih dönemi Sahn-ı Semân medreselerine kadar (1331-1471); ikinci dönem olarak; 1471'den Süleymaniye medreselerinin kuruluşuna kadar (1471-1557) olan dönem kapsamaktadır. Üçüncü dönem ise 1557'den ıslahat dönemine kadar olan dönemi kapsamaktadır. (1557-1913)¹¹

Kuruluşundan Fatih Dönemi Sahn-ı Semân Medreselerine Kadar Olan Dönem (1331-1471)

Orhan Gazi, 1326'da Bursa'yı aldıktan sonra beylik merkezini İznik'ten, Bursa'ya naklederek, Bursa da Manastır Medresesini yaptırmıştır.¹² Orhan Gazi tarafından kurulan bu medreseye ilk müderris olarak da Osmanlı âlimlerinden Davûd-i Kayserî tayin edilmiştir.¹³ Davûd-i Kayserî tahsilini Mısır'da yapmış olup, Muhyiddin İbn-i Arabî (ö.1239)'nin üvey oğlu Sadreddîn-i Konevî (ö. 1274)'nin halifelerinden tefsir sahibi ve *Fûsus-ul Hikem* şârihi Kemalüddin Abdürrezzak-i Kâşî'nin halifelerindendir.¹⁴ Dâvûd-i Kayserî bir mutasavvıf olmasına rağmen, aynı zamanda Râzî mektebine mensuptur. Davûd-i Kayserî, Tokat Niksar'da Nizamiye Medresesi'nde Merağa matematik-astronomi okulunun ikinci kuşak temsilcisi Çobanoğlu İbn Sertak'ın öğrenciliğini yapmıştır. İbn Sertak'ın yüksek seviyede bir matematik âlimi olması, *Mu'temen b. Hud'un el-İstikmal fi'l-Hendese* adlı eserini *el-İkmal fi'l-Hendese* adıyla tahrir etmesi ve okutması, Davud -i Kayserî'nin hem Merâğa hem de Endülüs ilim hayatını şahsında birleştirmesine vesile olmuştur.¹⁵ Bu medresenin müderrislerinden biri de Alâüddin Esved (ö.

¹⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları" Osmanlı Medeniyeti Tarihi, (Ed. E. İhsanoğlu), Feza Gazetecilik Yayınları, İstanbul 1999. s. 881-882.

¹¹ Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, M.Ü.İ.F. Yay., İst. 2005, c. I, s. 71-75

¹² Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. XII. s. 410-411

¹³ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, (Çev. Ruşen Sezer), YKY. Yay. 14. bas. İstanbul 2009. s. 17

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK Yayınları. Ankara 1969, s. 1

¹⁵ Fazlıoğlu, *Kayıp Halka*, s. 178-179.

1397)dir. Esved, tahsilini İran'da tamamlamış ve Osmanlı topraklarına gelmiş bir Râzî müntesibiydi.¹⁶

Orhan Gazi'yle birlikte Osmanlı vezir ve beylerbeyleri; fethedilen yerlerde medreseler dâhil birçok cami, mektep, imaret yaptırmışlardır. Edirne'nin fethinden sonra Edirne'de II. Murad zamanında 1437 tarihinde başlanarak 1447 yılında tamamlanan Üç Şerefeli Cami yanındaki "Büyük Medrese" ile "Dârü'l-Hadis Medreseleri" yapılmıştır.¹⁷ Bu medreselerde, fıkıh, kelâm, hadis, tefsir, fıkıh usulü türünden dersler (naklî ilimler) ile mantık, belagat, lügat, nahiv, hendese, hesap, heyet (astronomi) ve felsefe gibi derslerin (aklî ilimler) okutulduğu tahmin edilmektedir.¹⁸

Orhan Gazi'den sonra Yıldırım Bayezid Bursa'da Osmanlı'nın ilk Dar'ul-Kurasi'nı kurmuştur.1395 Bayezid, Şemseddin Muhammed Cezerî'yi Kahire'den Bursa'ya davet ederek bu ilim merkezinin ilk müderrisliğini ona vermiştir. Cezerî'den sonra Molla Fenarî (öl.1431) de Dar'ul-Kura da müderrislik yapmıştır. Fenarî, İznik, Karaman, Kahire ve Semerkand gibi birçok yerde eğitim görmüştür.¹⁹ Klasik Dönem Osmanlı ilim zihniyeti, kendinden önceki İslam medeniyetinin tüm renklerini ihtiva eden, ancak farklı zamanlarda değişik görüşlerin ön plana çıktığı bir dönemdir.

Klasik dönem, Osmanlı ilmiye teşkilatını yeniden örgütleyen Molla Fenarî okulu tarafından temsil edilir. Bu okul, Davud-i Kayseri'yle başlayan irfanî çizgiyi sürdürürken Razi'nin temsil ettiği kelamî zihniyete vurgusunu artırır; özellikle mantık ile usul eğitimine ağırlık vermiştir.²⁰ Bu dönemde mantık ve usul eğitimi yanı sıra matematik, astronomi ve coğrafya ile ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Ali b. Hibetullah'ın kaleme aldığı *Hulasatu'l-Minhac fî 'ilmi'l-Hisab* adlı eser ile Abdurrahman Bistami'nin (öl.1454) divan kâtipleri ve muhasipler için yazdığı eserler, Osmanlı matematiğinin oluşumunun toplumsal ve siyasi gelişimle paralel gittiğine bir delildir. Matematiğin sosyal ve siyasi hayattaki teza-

¹⁶ Mecdî, Mehmed Efendi, *Hadâ'iku's-Sakâ'ik (Sakâ'ik-i Nu'mâniye ve Zeyilleri)*, (Neşr. A. Özcan), İstanbul, 1989, s. 29-30.

¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, T.T.K Basımevi, Ankara 1984, s. 2-3.

¹⁸ Yusuf, Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 137.

¹⁹ Cahit Baltacı, "Osmanlı Eğitim Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. II, s. 17.

²⁰ Fazlıoğlu, *Kayıp Hakla*, s. 180-182.

hürü hem muhasebe hem de mesaha eserlerinde açıkça görülür. Muhyiddin Muhammed İbn Hacı Atmaca'nın *Mecma'u'l-Kavâ'id* adlı eseriyle sistematik olarak başlayan muhasebe matematiğinin Türkçe karakteri, tüm Osmanlı Devleti boyunca sürmüştür. Özellikle 1480 ile 1600 arasında; algoritmik hesap teknikleri yanında cebir, mesaha gibi disiplinler de özellikle uygulamaya dönük yönleriyle Türkçe olarak üretilmişlerdir. Bu eserlerde sistemin pratik karakterine uygun olarak kullanılan harezmiyat, farklı kültür ve bölgelerden devşirilen bilgilerle zenginleştirilmiş; ayrıca müellifler de kendi yaratıcılıklarıyla katkıda bulunmuşlardır.²¹ Dönemin diğer bir ünlü âlimi Fenarî öğrencisi, Molla Yegan (ö.1437)dir. Molla Yegan'ın talebesi ise İstanbul'un ilk kadısı olan Hızir Bey (ö. 1459) dir. Osmanlı ilim hayatının köşe taşları durumunda bulunan âlimler, aynı zamanda Râzî mektebine mensubudurlar. Bu Âlimler aynı zamanda Osmanlı medreselerinin en yükseklerinde müderrislik eden etkili kişilerdi.²² Yıldırım Bayezid 'tan sonra Çelebi Sultan Mehmet tarafından Bursa'da kurulan Sultaniye Medresesi, Bursa'nın ünlü bir bilim merkezi haline gelmesinde oldukça büyük rol oynamıştır. Es'ediye Medresesi'nde, Hocazade gibi ünlü bilginler de müderrislik yapmışlardır. Bursa Sultaniyesi Medresesi müderrisleri arasında ise, o devrin en dikkat çekici düşünürlerinden olan Molla Şemseddin Fenari'nin oğulları Mehmed Şah Fenari (öl.1435) Yusuf b. Balı Fenari, Alaaddin Ali Tusî, Molla Yegân, Hocazade, Taşköprülüzade ve Molla Hüsrev bulunmaktadır.²³

Molla Fenari'nin oğlu Mehmed Şah, Fahreddin er-Razî'nin ilimlerin sınıflandırılmasıyla ilgili eserlerin klasik İslam bilim anlayışına bağlı olarak ele almış ve kırk ilim daha ekleyerek tekrar düzenlemiştir. Kitabın en önemli özelliği, döneminde mevcut olan bütün ilimlerin temel kavram ve konularını ihtiva etmesidir. İlmü'l-Hendese kısmında geometrinin temel kavramları ve konuları da ele alınmıştır. Abdurrahman b. Muhammed el-Bistami'nin adını verdiği *El-Fevâ'ilhu'l-miskiyye fi'l-fevâühi'l-Mekkiye* adlı çalışmasında hendese ve onunla ilgili diğer dalları zikretmiştir. Osmanlıların daha sonraki dönemlerinde bu sahada kaleme alınan eserlerde hendeseye dair genel bilgilere her zaman yer verilmiştir. Örneğin Taşköprizade *Miftâhu's-Sa'ade ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevzû'âtı'l-*

²¹ Fazlıoğlu, *Kayıp Halka*, s.199-200.

²² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 77.

²³ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984,s. 82- 99.

'*Ulûm*'unda hendese ve hendesenin on beş dalı hakkında tanım ve temel kavramlar seviyesinde kısa bilgiler aktarmaktadır.²⁴ Kuruluş Döneminde, medreselerde teorik astronomi, kelim, felsefe ilgili pek çok konunun ele alınmasına karşın, çalışmalar toplumun ihtiyaçlarına paralel biçimde, büyük oranda başta takvim olmak üzere uygulamalı astronomi sahasını da kapsamaktaydı. Abdolvacîd b. Muhammed'in (öl.1435) Kütahya'da rasathane yapması, gözleme yönelik astronomi çalışmalarının varlığına işaret eder. Bazı zicler (astronomi tablo ve cetvelleri) üzerinde şerhler yazılması, uygulamada kullanılan usturlap, rub-i müceyyeb gibi astronomi aletleri hakkında eser telif edilmesi, bu dönemdeki astronominin pratik karakterini göstermesi açısından dikkate değerdir.²⁵ İlk bir buçuk asır Osmanlıların yaptırmış oldukları medreselerin derece ve sınıf itibarıyla en önemlileri İznik, Bursa ve Edirne'de yaptırılan medreselerdir. İlk başlarda İznik medresesi bu beyliğin birinci sınıf medresesi iken, daha sonraları Bursa'daki medreselerin yapılmasıyla İznik ikinci sıraya düşerek Bursa'daki Sultan Medresesi birinci sıraya yükselmişti. Bu medreseler Fatih döneminde önemini korumuşlardır.

Fatih Dönemi Sahn-ı Semân Medreselerinden Süleymaniye Medreselerine Kadar Olan Dönem (1471-1557)

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle beraber Osmanlı Devletinde bilim yeni bir ivme kazanmıştır. Fatih, İstanbul'u önemli bir bilim merkezi konumuna getirmek için başlangıçta mevcut kilise ve manastırları medreseye dönüştürerek zaman kazanmaya çalışmıştır. Ardından dönemin önde gelen eğitim kurumları olan Semaniye Medreselerini yaptırmıştır.²⁶ Fatih'in yaptırdığı Fatih Külliyesi bünyesinde faaliyete geçirilen medreseler, Semâniye (Sahn-ı Semân) ve Tetimme (Mûsile-i Sahn) medreseleri olarak iki ana bölümden oluşmaktadır. Semâniye (Sahn-ı Semân) Medreseleri Fâtih Câmînin iki tarafında yapılmış yüksek İhtisas medreseleridir. Bu medreselere Semâniye (Sekizli) veya "Sahn" her iki ismin terkibi olarak söylenen "Sah-ı Semân" isimleri verilmiştir. Nişancı-zâde Mehmed ve Hoca Sa'deddin Efendi bu medreselerden "Medrese-i'Aliye" (Yüksek Medrese) olarak söz etmektedirler.²⁷

²⁴ Fazlıoğlu, *Kayıp Halka*, s. 202.

²⁵ Fazlıoğlu, *Kayıp Halka*, s. 194

²⁶ Hüseyin Gazi Topdemir, Yavuz Unat, *Bilim Tarihi*, Pegem Yayınları, Ankara 2012, s. 154.

²⁷ Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi*, TTK, Ankara 2003, s. 61

Fatih döneminde düzenlenen medreselerin hiyerarşik sistemine göre Sahn Medreselerinde gelebilmek için sırasıyla Yirmili, Otuzlu, Kırklı, Hariç Ellili, Dâhil Ellili ve son olarak da Sahn medreselerine hazırlık medreseleri olan Tetimme medreselerinden geçmek gerekmektedir. Tetimme (Mûsile-i Sahn) medreseleri, Sahn medreselerinin arka planında olup onlardan bir sokakla ayrılmış, onlara paralel ve yine sahn medreseleri gibi dörderden sekiz medrese daha bulunmaktadır. Bu medreseler Sahn medreselerini tamamlar nitelikte ve onlardan derece itibarıyla alt basamakta olan medreseler olup Sahn medreselerinde okuyacak olan talebeyi hazırlamak amacıyla yapılmış olan Mahreç medreseleridir.²⁸

Sâhn-ı Semân ve Tetimme medreseleri yapıldıktan sonra medreseler altı sınıfa ayrılmıştır.²⁹ 1- Hâşîye-i Tecrîd (Yirmili) medreseleri, 2- Miftah (Otuzlu) medreseleri, 3- Telvîh (Kırklı) medreseleri, 4- Hariç medreseleri, 5- Dâhil medreseleri, 6-Sahn-ı Semân medreseleri.³⁰ Sahn medreseleri Osmanlı memleketindeki medrese teşkilatındaki bir yeniliğe esas olmuştur. Zira bu medreseler, ilâhiyat ve İslâm hukuku fakülteleri demek olup Tetimme medreseleri ise Sahn'ın idâdîleri hükmündeydi.³¹

Fatih tarafından kurulan Sahn-ı Seman medreselerinin müfredat programında; sarf, nahiv, tefsir, hadis, kelam, fıkıh, usulu-fıkıh gibi nakli bilimlerin yanı sıra, mantık, hikmet (felsefe), tarih, coğrafya, hendese (geometri), İlm-i Hesab (aritmetik) gibi akli bilimlerin de yer aldığı görülmektedir.³² Osmanlılarda felsefeyle ilk ve derin ilginin Fatih döneminde başladığı söylenebilir. Bilime, hür düşünceye ve sanata fazlasıyla önem veren Fatih, devrin ünlü fikir adamlarından Hocazade Muslihiddin Mustafa Efendi (öl.1489) ile Aleâddin Ali Tûsî (öl. 1482)' den Gazali ile İbn-i Rüşd arasında geçen felsefi tartışmanın ana tezlerini ele almalarını ve bu konuda birer eser yazmalarını istemiştir. Böylece Gazali'nin Tehafütü't Fel-sefesi ve İbn-i Rüşd'ün *Tehafütü't-Tehafüt*'ü birlikte dikkate alınarak önemli bir çalışma başlatılmıştır. Her iki düşünürün kaleme aldıkları eserler gerek Fatih, gerekse medrese çevrelerince itibar görmüştür. Bu teşebbüs, *Tehafüt Geleneği* diye adlandırılan, dinamik bir düşünce geleneğinin varlığına kaynaklık etmiştir.

²⁸ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyyeleri*, s. 65-66.

²⁹ Şehabeddin Tekindağ, "Medrese Dönemi", Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1973.

³⁰ Cevad İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz Yayınları, İstanbul 1997, I, 36.

³¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlılar ve Bilim, Etkileşim* Yayınları, İstanbul 2007, s. 40.

³² Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz Yay. İstanbul, 1997, C.I. s. 110

Fatih döneminde kurulan medreseler sadece Sahn medreselerinden ibaret değildi. Ayasofya medresesi başta Sahn ayarı bir medrese sayılmakla birlikte daha sonraları Sahn medreselerinde üstün tutulmaya başlanmıştır. Sahn medresesinde terfi eden müderris de Ayasofya medresesinde müderris olurdu. Ayasofya medresesi, Fatih Külliyesi yapıncaya kadar eğitim hizmeti vermiş, ilk müderrisliğini bizzat Fatih'in hocası olan Molla Hüsrev yapmıştır. Daha sonra Sahn medresesine geçen Ali Kuşçu (öl. 1474) da bu medresede müderrislik yapmıştır.³³ Kuşçu ve öğrencileri Osmanlı ilim zihniyetine Merâğa ve Semerkand birikimini işlenmiş bir biçimde aktararak, riyazi hikmeti mevcut kelami ve irfanî çizgiye kattılar.³⁴ Kuşçu, matematik ilimlerden Hermetik- Pitagorasçı mistisizmi, astronomi ve optikten de Aristotelesçi fizik ve metafizik ilkeleri dışında Merkür'ün hareketleri konusunda yeni bir kinematik-geometrik model önerdi. Ayrıca Regiomontanus üzerinden Copernic'e giden yolda güneş merkezli bir kozmoloji-astronomi için hayati öneme sahip, hem iç hem de dış gezegenler için episaykıl modeller yerine eksentrik bir modeli geliştirdi. Ali Kuşçu'nun bu teorik çalışmaları, Ahaveyn (ö. 1499) ile torunu Mirim Çelebi tarafından sürdürüldü. İbn Nakib (ö.1563) tarafından ise İbn Şatır'ın yeni astronomisi temel alınarak radikal bir teklife dönüştürüldü. Merâğa matematik-astronomi okulunda köklerini bulan bu teorik sorunlarla, Osmanlı astronomları, Fahrizade Mevsili (ö.774) ve Kuyucaklızade Mehmed Atıf (ö. 1847) XIX. Yüzyılın ilk yarısına kadar uğraşmaya devam etti.³⁵

Ayasofya ile beraber İstanbul'un fethinden hemen sonra eğitim hizmeti veren bir diğer medrese de Zeyrek medresesidir.³⁶ Bu medrese de Fatih zamanında Sahn düzeyinde bir medrese kabul edilmekle beraber daha sonraları tayin edilen müderrisin ilmî kudretine göre Sahn'dan bir derece aşağı, bazen Sahn düzeyinde, bazen de Sahn medresesinden daha üst seviyede tutulmuştur.³⁷ İstanbul'un fetih-ten sonraki siyasi ve idari kadroları yetiştiren, en azından etkileyen Hızır Bey, Sinan Paşa, Hocaşade, Molla Hüsrev gibi pek çok bilginin bu okulun mensubu olduğu dikkate alınmalıdır.

Osmancık medresesinde müderris olan Fatih'in hocası Şemseddin Muhammed b. Hamza (Akşemseddin) (öl. 1459) de dönemin önde gelen hekimlerinden

³³ Süheyl Ünver, *Fâtih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946. s. 9-11.

³⁴ Fazlıoğlu Kayıp Halka, 180-182

³⁵ İhsan Fazlıoğlu, *Kayıp Halka*, s.195-196.

³⁶ Süheyl Ünver, *Fâtih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946. s. 9-11

³⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, s. 10.

olduğu gibi tıp tarihinde ilk defa mikroptan bahseden ve hastalıkların bu yolla bulaştığı fikrini ileri süren bilim adamıdır. Bu konu ile ilgili çalışmalar daha sonra İtalyan hekim Fracastor ortaya koymuştur.³⁸ Fatih dönemi önemli hekimlerden biri de Şerefeddin Sabuncuoğludur (öl.1465). Sabuncuoğlu'nun cerrahi konusunda kaleme aldığı "*Cerrahiyet el- İlhaniye*" adlı resimli eseri Osmanlıca yazılmış en önemli eserlerden birdir. Cerrahide kullanılan yöntem ve teknik donanım hakkında bilgi vermektedir.³⁹

Fatih öncesi dönemde dinî ilimlerin kapsamına girmeyen aklî, riyazî ve tabîî ilimler genelde medrese dışında ilim adamlarının evlerinde ve bazen gayrı resmî olarak da medrese çatısı altında okutulmuştur.⁴⁰ Fatih, Osmanlı sultanları içerisinde medrese ve ilmiye erbabıyla en yakından ilgilenen isim olmuş ve ilim adamları için teşvik edici bir iklim hazırlamıştır.

Osmanlılarda mantık ilmi, diğer ilimlere bir giriş olarak kabul edilmiştir. Öğrenciler medreselerde, alet ilimlerinden önce, kelimenin zatından bahseden sarfa başlardı. Bu ilimde belirli eserleri okuduktan sonra kelimenin irabını anlatan nahiv (gramer) ilmine geçerdi. Nahiv ilminden sonra mantık ilminde, medrese öğrencileri arasında meşhur olan adıyla, İşagoci ve şerhleri okunurdu.⁴¹ Mantık ilminin esası da Porphyrios'un İşagoji'si ile Aristoteles'in Hermeneias'ı, Kategoriler ve Analitiklere dayanmaktadır. Onun için Fârâbî'den sonra bütün İslâm medreselerinde bu esasların dışına çıkılmamıştır.⁴² Mantık terimlerinin tercümelerle birlikte konuların tertibi, izahı, İslâmî ilimlerin metodolojilerinde bulunduğu tatbik alanına uygun tarzda araştırılmasına kadar pek çok hususta İslâm kültürünün damgası vurulmuştur. Böylece mantık ilmi Osmanlı dönemi öncesinde kurumsallaşan eğitim programlarında kendisine yer bulmuştur. Bütün bu gelişmeler İslâm kültürünün ortak mirası olarak Osmanlı dünyasına intikal etmiş ve 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar özde hiçbir değişiklik göstermeden klasik medrese eğitiminde varlığını sürdürmüştür.⁴³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn* adlı eserinin *İlmu'l-Hikme* maddesinde, felsefe ve hikmetin, Osmanlı Devletinde Fatih'ten sonra revaç bulduğunu ve bu halin devletin tarihinin ortalarına kadar

³⁸ Ahmet Turan Yüksel, *İslam Medeniyeti,(Osmanlı Medeniyeti)*, Bilay Yayınları, Ankara 2018,s. 339

³⁹ Topdemir, Unat, *Bilim Tarihi*, s. 154.

⁴⁰ İhsanoğlu, *Osmanlılar ve Bilim*, s. 878.

⁴¹ İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, s. 51.

⁴² Necip Taylan, *Ana Hatlarıyla Mantık*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016, s. 79,

⁴³ Mehmet Ali Ayni, "Türk Mantıkçıları", Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, İstanbul 1928, s. 4.

devam ettiğini ifade eder. Kâtip Çelebi söz konusu bu devirde kişinin itibarının aklî ve naklî ilimleri tahsili ve bu ilimlerdeki bilgisiyle ölçüldüğünü bunun bir sonucu olarak felsefe ile dini ilimleri şahsında toplayan Şemseddin Molla Fenâri, Kadızâde-i Rumî, Hoca-zâde, Ali Kuşçu, Müeyyedzâde, Mîrim Çelebi, Kınalızâde Ali Efendi gibi büyük bilginler yetiştirdiğini belirtir. Çelebi, sözlerine şöyle devam eder: “*Bu sırada şeyhülislamlardan biri hikmetin (felsefenin) okutulmasını me-netti... Pek azı dışında felsefî ilimler söndü. Bu müftü, Osmanlı Devleti’nde ilim-lerin çökmesine sebep oldu. Bu durum devletin gerilemesinin alametlerinden bi-risidir.*”⁴⁴ Kâtip Çelebi felsefe ve aklî bilimlerin medreseler için gerekliliğini anlat-maya çalışmıştır. O, aklî siyaseti yüksek felsefenin bir bölümü olarak görmekte hem şer’î hem de aklî siyasetin temelini adâlet olması gerektiğini vurgulamak-tadır.⁴⁵ Eleştirel yaklaşımı, aklî ilimleri desteklemesi felsefeden yana müspet ta-vır alması, ilimlerin her alanında bilgi sahibi olunması gibi düşünceleriyle Kâtip Çelebi, Batı-Doğu ilimleri arasındaki duvarı yıkmaya çalışan bir düşünür olarak karşımıza çıkar.⁴⁶ Aklî ilimler ve felsefenin önemine binâen Kadızâde-i Rûmî *Şerhu’l Eşkâlî’l-Te’sis* isimli eserinin önsözünde, kâinatın yaratılışını ve sırlarını düşünen filozofların, dinî meselelerde fetva veren fakihlerin, devlet işini yürüten memurların ve yargı işi gören kadıların geometri bilmelerinin gerekliliğine işa-ret ederken bilimin felsefî, dinî ve dünyevî sahalardaki lüzumunu göstermiş-tir.⁴⁷ Molla Hüsrev ve Fatih Sultan’ın emriyle matematik âlimi Nasîrüddin Tûsî’nin *Esasu’l-İktibas* adlı kitabın mukaddimesinde; hikmetin, bir nimet ve bu nimetin doğruya inanmak, doğru sözü söylemek ve hayrı işlemekten ibaret ol-duğu ifade edilmektedir.⁴⁸

Gazâlî’den sonraki dönemde Fahreddin Râzî ve İcî gibi mütekellimlerle fel-sefeleşen kelâm ilmi ise Osmanlı’nın felsefî düşüncesini yansıtmak bakımından önem taşır. Zira Osmanlı medreselerinde en çok okutulan kelâm eserleri bu mü-tekellimlerin eserlerine Cürcânî ve Taftazânî’nin yazdığı şerhleridir. Nitekim bu eserlerde felsefe konularının kelâm kitaplarında ele alındığı görülmektedir. Os-

⁴⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn, Daru Lheai’t-Turasi’l-Arabiyy, Beyrut, ts., I, 680*

⁴⁵ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi, Kültür Koleji Yayınları*, İstanbul 1994, s. 108.

⁴⁶ Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991, s. 134.

⁴⁷ İhsanoğlu, “*Osmanlı Bilimine Toplu Bakış*”, s. 484.

⁴⁸ Mehmet Ali, Anyı “Türk Mantıkçıları”, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, 1928; “Türk Mantıkçıları”, *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araş. Dergisi*, (Sad. Naim Şahin,) Sayı,17, s.344.

manlı medreselerinin ders programlarında geometri, bağımsız olarak okutulmasının yanı sıra, kelam kitapları mütalaa edilirken de okutulmaktaydı.⁴⁹ Nitekim Nasîruddin Tûsî'nin *Tecrîdü'l-Kelâm* adlı eserine Şemseddin İsfahânî'nin yazdığı *Şerhu't-Tecrîd* isimli eserine Seyyid Şerif Cürçânî'nin *Hâşiyetu't-Tecrîd* adıyla yazdığı meşhur haşiyesi o kadar çok okutulmuştur ki, Hâşiye-i Tecrîd medreseleri ismini ondan almışlardır. Adud ed-Din el-İcî'nin (ö. 1335) *Akâid-i Adudiye* adlı eseri, Celaleddin Devvânî'nin (ö. 1502) şerhiyle birlikte, İcî'nin *Mevâkıf* adlı eseri, Cürçânî'nin bu metne *Şerhu'l-Mevâkıf* adıyla yazdığı şerhle, Kadı Beyzâvî'nin *Tavâliu'l-Envâr* adlı eseri, Şemseddin İsfahânî'nin *Metâliu'l-Enzâr* adıyla yazdığı şerhle birlikte okutulmuştur. Taftazânî'nin *Makâsıdu't-Tâlibîn* adlı eserine kendi yazdığı *Şerhu'l-Akâid* medreselerde çok okunmuştur. Neseî'nin *Akâidu'n-Nesefiyye* adlı eserine, Taftazânî'nin ve Hayalî'nin *Şerh-i Akâid-i Neseîyye* adlı eserleri de medreselerde çok okutulan kitaplardandır.⁵⁰ Fatih döneminde müspet ilimlere alâkanın artmış olmasının yanı sıra asıl felsefî ve ilmî düşünce birinci plana çıkmıştır. Bu bakımdan Fatih devrinde pek çok latince eser Türkçe 'ye çevrildiği gibi özellikle tıp, matematik astronomi İslam felsefesi, dallarında yeni eserler yazılmıştır.⁵¹

Kânûnî Dönemi Süleymaniye Medreselerinden Islahatın Yapıldığı 1913 Yılına Kadar Olan Dönem

Kânûnî Sultan Süleyman döneminde İstanbul'un Dökmeciler semtinde yaptırılan Süleymaniye medreselerinde⁵² bu ihtiyaçtan mütevellid mevcut medreselere ilaveten tıp ve matematik eğitimi veren medreseler ve ayrıca da bir Dârü'l-Hadis medresesi açılmıştır.⁵³ Bilimle ilgili kurumlar astronomi sahasında münec-cimbaşılık, muvakkithaneler, İstanbul rasathanesi; tıp alanında hekimbaşılık, Dârü's-Şifalar ve Süleymaniye tıp medresesidir.⁵⁴

Kanuni döneminde yaşayan ünlü coğrafya bilginlerinde olan Mustafa ibn Ali (öl.74), *Tuhfe el-Zamân Harîde el-Evan*, adlı eserinde gök kürelerinin ve yıldızla-

⁴⁹ Fazlıoğlu, *Kayıp Halka*, s. 201

⁵⁰ M. Said Yazıcıoğlu, *İslam Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi*, Akçağ Yay, Ankara 2001, s. 144.

⁵¹ Yusuf, Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.s.139.

⁵² Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, İFAV, Yay. , İst. 2005. 1/ 73-74.

⁵³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, s. 33.

⁵⁴ İhsanoğlu Osmanlı *Eğitim ve Bilim Kurumları*, s. 254-255.

rın niteliklerini bildirdikten sonra, denizleri, dağları nehirleri, su kaynaklarını şehirleri tanıtmıştır.⁵⁵ XVI. yüz yılın en önemli astronomi bilginlerinden biri de Takîyüddîn bin Maruf-i (öl.1585)'dir. İstanbul Tophanede gözlemevi kurulması için Takîyüddîn görevlendirilmiştir. Bu gözlemevinin Osmanlı bilim tarihinde önemli bir yeri vardır. Takîyüddîn, saati bir gözlem aracı olarak kullanmakla beraber dokuz önemli gözlem aleti yapmış ve kullanmıştır. Takîyüddîn, matematik alanında da çalışmalar yapmıştır. Özellikle trigonometride sinüs, kosinüs, tanjant ve kotanjant tanımlarını vererek kanıtlamalarını yapmış ve cetvellerini hazırlamıştır. Takîyüddîn, *Bugyetü't -Tüllâb min İlmi'l-Hisâb* adlı eserinde göksel konumların belirlenmesinde kullanılan altmışlık, yöntemin hesaplama açısından elverişsiz olduğunu söyler. Zira altmışlık yöntemde, kesir basamakları çok olan sayılarla çarpma ve bölme işlemlerini yapmak çok vakit alan bir iştir. Oysa onluk yöntemde, kesir basamakları ne kadar çok olursa olsun, çarpma ve bölme işlemleri kolaylıkla yapılabileceği için Ay ve Güneş'in yanında gözle görülebilen Merkür, Venüs, Mars, Jupiter ve Satürn'ün gökyüzündeki devinimlerini gösterir tabloları düzenlemek ve kullanmak daha kolay olacaktır. Böylece Takîyüddîn, açıları veya yayları ondalık kesirlerle göstermiş ve gökbilimcilerinin en önemli güçlüklerinden birini gidermeyi amaçlamıştır.⁵⁶ Devrin en mühim ve orijinal coğrafi eserleri Osmanlı müelliflerine aittir. Bunlar, Zekeriyya el-Kazvini'nin *'Acaibü'l-Mahlukat'* gibi eserleri örnek almakla beraber, Anadolu ve Balkanlar hakkında daha evvelki Müslüman kaynaklarda bulunmayan yeni malzemeyi de eserlerine dahil ettiler. Coğrafya ilmine en büyük yardım, Piri Muhyiddin Reis (öl.1554)' in XVI asırda çizdiği haritalarla oldu. Afrika ve Amerika'ya ait çizimleri de ihtiva eden bu haritalar, modern âlimleri hala şaşırtmaya devam etmektedir. Seydi Ali Reis (öl.1562) ise, *el-Muhid* isimli eseriyle deniz coğrafyacılarına değerli yardımlarda bulundu.⁵⁷ Osmanlı astronomları pek çok konuda teorik ve pratik eserler vermeyi, pek çok astronomi aletini konu alan risaleler yazmayı XX. yüzyılın başına kadar sürdürdü. O dönemdeki astronominin yarattığı kozmolojiye ilişkin sorunlar ile astronomi-din ilişkisi konuları üzerinde de duruldu. Örnek olarak Mehmed Darende'nin (ö. 1739) hazırladığı yeni ruzname sadece Osmanlı coğrafyasında değil, Albert Toderini'nin söylediği üzere Batı Avrupa'da da uzun bir süre

⁵⁵ Topdemir, Unat, *Bilim Tarihi*, s. 165.

⁵⁶ Topdemir, Unat, *Bilim Tarihi*, s. 160-161.

⁵⁷ Fuad Sezgin "Plri Reis", Mad. İA, IX, s. 563-65; Fr. Taeschner, "Djugrafi.ya" mad. E, s. 587-590.

kullanıldı.⁵⁸ Coğrafya ve astronominin dışında akli ilimler Fatih dönemi kadar olmasa da kendi mecrasında ilerledi. Süleymaniye medreselerinde, Kelam ve Hikmet Şubesi içerisinde İslam felsefesi tarihi, genel felsefe tarihi" ve Mantık dersleri yer almış ve bu disiplinlerden her birisine birer kürsü tahsis edilmiştir.

Süleymaniye medreselerinin kuruluşundan II. Meşrutiyete kadar geçen zaman diliminde ise, 1557'den 1908'e kadar, aşağı yukarı üç yüz elli yıl, medreseler duraklama, gerileme ve çökme dönemlerini geçirmişlerdir. Tanzimat'tan sonra açılan ve vaiz yetiştirmek üzere kurulmuş bir ihtisas medresesi olan Medresetü'l-Vaizinde ise, tefsir, hadis, fıkıh, kelam, usûl-i fıkıh gibi derslerin yanı sıra, felsefe, mantık, psikoloji, ahlak, metafizik, felsefe tarihi, İslam felsefesi dersleri de yer almış, bu dersler Mehmet Ali Aynı tarafından verilmiştir.⁵⁹

SONUÇ

İslam medeniyeti, insanlık düşünce ve kültür tarihinde derin izler bırakan Mısır, Mezopotamya, Grek, Çin ve Hind medeniyetlerinin etkili olduğu dönemlerden sonra, bugünkü medeniyetin temellerini atmış ve onun etkisi diğer medeniyetlere göre daha farklı ve derin olmuştur. Osmanlı dönemi boyunca, devletin varlığını sürdürdüğü coğrafyanın tamamında gerçekleştirilen ilmi faaliyetler Osmanlı bilimini oluşturmaktadır. Bu bilim ve kültür havzası içerisinde akli ilimler sonucu ortaya çıkan bilimsel araştırmalar, bir taraftan önceki medeniyetlerin bilimsel mirasını tevarüs ederken diğer taraftan da bu mirasa yeniliklerde bulunarak insanlığın bilimsel mirasını güvence altına almış ve günümüzde cevval olan medeniyete aktarmışlardır. Böylece insanlığa kazandırılan zaman ve mekânın ruhuna bağlı olarak işlevsel hale getirilen bu bilimsel miras, sadece muteakaddimûn dönemin sınırları içerisinde değil, müteahhirûn dönem de farklı şekillerde işlenerek Osmanlı medreselerinde varlık bulmuştur. Osmanlı medreselerinin, kuruluşu Nizamiye medreselerine uzanacak şekilde Sahn-ı Semân, Süleymaniye ve Cumhuriyet dönemi medreselerine kadar ki eğitim ve öğretim kurumlarının mukabilî şeklinde değerlendirilebilir. Bu medreselerde İslam'ın altın çağında yetişen seçkin ulemanın eserleri ve şerhleri okunmuş ortaya çıkan entelektüel hareketliliğin arka planında büyük oranda etkiye sahip olmuştur. Bu çerçevede Osmanlı medreselerinin ortaya koyduğu eserler, İslam bilim ve kültür ta-

⁵⁸ Fazlıoğlu, Kayıp *Halka*, s.197.

⁵⁹ M. Ergün, "II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve İstılahı Çalışmaları", *A.Ü.DTCF Dergisi*. Cilt,30, s.1-2.

rihine şahitlik ettiğini aynı zamanda gelecek kuşaklar için de bir muharrik konumundadır. XVI Yüzyılın sonlarına kadar medreselerde sadece dinî ilimlere değil; aynı zamanda pozitif bilimlere de ağırlık verilmiştir. Bu dönemde inşa edilen her medrese külliyesi bir bütün olarak günümüzdeki üniversite kampüsleri şeklinde faaliyet göstermiştir. Avrupa Rönesans'ının ortaya çıkmasında ve Avrupa'da bir ilmi hayatın gelişmesinde büyük rol oynamıştır. İslam medeniyeti ve kültürü son derece özgün bir medeniyet iken, bunun eski Grek medeniyetinin devamı şeklinde görülmesi, ciddi ve insafli batılı ilim adamları tarafından hiçbir zaman bilimsel kabul edilmemiştir. Öte yandan Avrupa medeniyetinin temelinde İslam medeniyetinin yattığı düşüncesinin ilimler tarihinde yerini aldığı da bilinmektedir. Bilindiği üzere, Avrupa'nın 17.yüzyılda yaşadığı aydınlanmanın benzeri İslam dünyası arasında da yaşanmıştır. Avrupa'da meydana gelen Rönesans ve Aydınlanma hareketlerinin temelinde de İslam dünyasında yaşanan söz konusu aydınlanma yatar. Le Goff'a göre, “*Ortaçağın sonu bir deri değiştirme dönemi- dir.*”⁶⁰ Bu deri değişimi İslam dünyası sayesinde gerçekleşmiştir. Fransız müsteş- riklerinden Sedillo'nun “*Müslümanlar, bizde Rönesans'ı hazırlamıştır*”, ifadesin- den, İslam medeniyetinin Eski çağ medeniyeti ile Yeni Çağ medeniyeti, arasın- daki boşluğu doldurmuş olduğu anlaşılmaktadır.

İslam uygarlığının damgasını vurduğu bilgi alanları gözden geçirildiğinde, özellikle doğa bilimlerinde (astronomi, matematik, tıp, eczacılık ve optik) med- reselerin bu dönemdeki başarılarının görülmemiş boyutlarda olduğu gözlemlen- mektedir. O dönemdeki süsleme ve mimari sanatları da özgün ve muhteşem tarz- lar gösterir. Kısacası, bu uygarlıkta yetenek, özveri ve yaratıcı deha eksikliği yoktu. 16. Yüzyılın sonlarına kadar İslam bilimi dünyanın en ileri bilimi olmuş- tur. Aklî ilimlerden sayılan mantık ve felsefe dersleri Osmanlı'da İslâm düşünce- sinin devamı şeklinde gelişme göstererek, düşüncenin canlılığı için hizmet et- mişlerdir. Pratik alanda sosyal hayatın gerektirdiği yöneticileri yetiştirmek sure- tiyle ülkeye hizmet etmiş bir müessese olan medreseler, Osmanlı bilim ve düşün- cesine katkıları minvalinde değer kazanmıştır. Bundan dolayı mantık ve felsefe derslerinin Osmanlı düşüncesinin oluşumundaki rollerini göz ardı etmek Os- manlı felsefesini, kelâmını, tasavvufunu, hukukunu, siyasetini, sanatını, edebiya- tını hatta tefsirini doğru anlamamak olur.

⁶⁰ Jacques Le Goff, *Ortaçağda Entelektüeller*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006, s. 167.

Medreseler bağlamında duraklamanın sebebi olarak; Alparslan Açıkgenç'e göre bilimsel durağanlaşma ahlaksal durağanlaşma demektir. Çünkü ahlâken durağanlaşan bir toplum, özgün fikir üretecek bilim adamı yetiştiremez. İstisna olarak bu dönemeler de büyük bilim adamı yetiştirse de onun düşüncelerinin yer edinmesi ve yayılması oldukça zordur. Çünkü bu tür toplumlarda ilimlere mücehhez sahih düşüncelerin yayılma düzeneği bozulmuştur. Böylece izleyicisi olmayan bilim adamları ve alıcısı olmayan fikirler ortaya çıkabilir. İşte bu ahlâken durağanlaşma İslam dünyası XVI. yüzyıldan sonra her alanda durağanlaşmıştır.⁶¹

KAYNAKÇA

F

- A. L. Tibawi, "Origin And Character of al- Madrash, Bulletin of The School of Oriental And African Studies, University of London, 1962.
- Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.
- Alparslan Açıkgenç, İslam Medeniyetinde Bilgi ve Bilim, İsam Yayınları, İstanbul 2006.
- Bekir Karlığa, Bilim-Felsefe-Tarih, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1991.
- Cahit Baltacı, "Osmanlı Eğitim Sistemi", Osmanlı Ansiklopedisi, c. II
- Cahit Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, M.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul 2005.
- Cevat İzgi, Osmanlı Medreselerinde İlim, İz Yay. İstanbul 1997, C.I.
- Ekmeleddin İhsanoğlu "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları" Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Ed. E. İhsanoğlu, Feza Gazetecilik Yayınları, İstanbul 1999.
- Ekmeleddin İhsanoğlu, Osmanlılar ve Bilim, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2007.
- Fahri Unan, Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi, Ankara: TTK, 2003.
- Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, (Çev. Ruşen Sezer), YKY. Yay. 14. bas. İstanbul 2009.
- İhsan Fazlıoğlu Kayıp Halka, Papersense Yayınları, İstanbul 2015.
- İsmail Güven, "Türkiye Selçuklularında Medreseler", A. O. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, c. 31, 1998.
- İ. Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara: TTK Yay. 1969.
- İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, T.T.K Basımevi, Ankara 1984.
- Jacques Le Goff, Ortaçağda Entelektüeller, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006.

⁶¹ Alparslan Açıkgenç, *İslam Medeniyetinde Bilgi Ve Bilim*, İsam Yayınları, İstanbul 2006,s. 140.

- Johs Pedersen, Some Alpects of The History of The Madrasa, İslamic CuJture, 3, 1929.
- Kâtip Çelebi, Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn, Daru Lheai't-Turasi'l-Arabiyy, Beyrut, ts., I.
- Kâtip Çelebi, Mizanü'I- Hakkı İhtiyâr'la Ahakk, İstanbul, 1980, Tercüman Gazetesi Mtb.
- M. Ergün, II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islahı Çalışmaları, A.Ü.DTCF Dergisi. Cilt 30.
- M. Said Yazıcıoğlu, İslam Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- M. Şerafettin Yaltkaya, "Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler", Tanzimat I, İstanbul 1940.
- Mahmut Karakaş, Müsbet İlimde Müslüman Âlimler (Sekizinci Asırdan On sekizinci Asra Kadar), Kültür Bakanlığı Yayınları, Anakara 1991.
- Mecdî, İMehmed Efendi, Hadâ'iku's-Sakâ'ik (Sakâ'ik-i Nu'mâniye ve Zeyilleri),(Neşr. A. Özcan), İstanbul,1989.
- Mehmet Ali, Anyi "Türk Mantıkçıları", Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, 1928; "Türk Mantıkçıları", Selçuk Ü. Türkiyat Araştırmalar Dergisi, (Sad. Naim Şahin,) Sayı,17.
- Mustafa Bilge, İlk Osmanlı Medreseleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984.
- Necip Taylan, Anahatlarıyla Mantık, Ensar Yayınları, İstanbul 2016.
- Süheyl Ünver, Fâtih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı, İstanbul 1946.
- Şehabettin Tekindağ, "Medrese Dönemi", Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1973.
- Topdemir, Hüseyin Gazi, Unat, Yavuz. *Bilim Tarihi*, Pegem Yayınları, Ankara 2012.
- Ülker Öktem, Osmanlı Medreselerinde Felsefe, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, cilt.15.
- Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi, Kültür Koleji Yayınları*, İstanbul 1994.
- Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Devlet Teşkilatı", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c. XII.
- Yusuf, Halaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.
- Yusuf, Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.
- Ziya Kazıcı, Osmanlı'da Eğitim Öğretim, Bilge Yayınları, İstanbul 2004.